

УДК 347.4

О. Бобошко,аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ЗМІНИ АБО РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРІВ У ЗВ'ЯЗКУ З ІСТОТНИМИ ЗМІНАМИ ОБСТАВИН

Постановка проблеми. Під час укладання договору сторони цього договору не завжди можуть завчасно передбачити та впевнено знати, як зміняться обставини під час дії договору. Виконання умов договору пов'язане з ризиком настання непередбачених обставин, які призведуть до певних правових наслідків, а також до унеможливлення виконання умов договору в повному обсязі у зв'язку з тим, що обставини суттєво змінилися. Може існувати багато обставин, які знаходяться поза контролем сторін договору та здатні зробити невиконання початкової умови виконання договору. Істотна зміна обставин може призвести до дисбалансу зобов'язань сторін за договором та надалі до розриву договору або до його зміни. Сторони не завжди можуть передбачити такі обставини й передбачити в договорі правові механізми їх обліку, тому права та інтереси сторін договору в разі істотних змін обставин повинні регулюватись на законодавчому рівні. Наприклад, в Україні одним із важливих нововведень законодавчої реформи стала поява самостійного інституту істотних обставин, що врегульовано положеннями ЦК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці таких правознавців, як М.І Брагінський, В.В. Вітрянський, О.В. Дзера, Є.О. Харитонов, І.В. Жилінкова, Ф.С. Хейфец, А.Г. Ярема, Н.Д. Шестакова, К.С. Канзафарова, В.І Гостюк, І. Калаур, В.О. Кучер, І.В. Матвеев,

С.Я. Вавженчук, І.В. Спасібо-Фатеева, М.В. Шульга, В.І. Павлов, А.М. Асаул, І.О. Ромащенко, А. Барак, Д. Вільямс, Х. Кетц, Л. Самонд, К. Шмітгофф та інших.

Метою статті є науковий аналіз, систематизація, оцінювання, розроблення пріоритетних напрямів цивільного права в галузі договірної права, а саме правових наслідків зміни договорів за істотними обставинами, теоретичних і практичних проблем, що виникають у сфері цивільних правовідносин щодо договорів.

Виклад основного матеріалу. Укладення будь-якого договору відбувається з огляду на інтереси його учасників. При цьому оцінювання інтересів сторін від укладення договору здійснюється не абстрактно, а зважаючи на сукупність існуючих обставин і передбачень їх розвитку у майбутньому. Проте під час укладення договору неможливо передбачити всі можливі варіанти розвитку подій, обставини можуть змінитися настільки, що сторонам стане невиконано продовжувати виконання умов договору.

Законодавством України встановлюється загальне правило щодо наслідків, які настають у разі змінення договорів за істотними обставинами. Наприклад, за цим загальним правилом сторони за договором повертаються в первісний стан, який вони мали до укладення договору. Сам факт зміни договору за істотними обставинами передбачає застосування певних правових наслідків [12, с. 19], які передбачено Цивільним кодексом (далі – ЦК) України.

Правова форма зміни договору за істотними обставинами застосовується щодо зобов'язань, строк виконання яких до моменту зміни договору не настав, а їх триває виконання не припинено. Звертається увага, що умови договору обов'язкові для виконання сторонами, а невиконання зобов'язань однією зі сторін договору призводить до порушення прав іншої сторони договору. Водночас тут можна стверджувати, що зобов'язання, взяті сторонами, на майбутнє припиняються, а договір розривається. Однак якщо невиконання стороною зобов'язань за договором стало можливим у зв'язку з істотними змінами обставин, то такий договір із метою поновлення порушених інтересів сторін може бути змінений і, зважаючи на істотні обставини, в ньому можуть бути визначені нові умови виконання договору. Отже, у разі зміни договору за істотними обставинами зобов'язання сторін зберігаються та продовжують існувати, однак у зміненому вигляді.

Зміна зобов'язань за договором у зв'язку з істотними обставинами може призвести до зміни умов виконання договору, зміни щодо предмета договору, зміни строків виконання зобов'язань, зміни місця виконання договору тощо. Водночас у деяких випадках зміна договору у зв'язку з істотними обставинами може призвести й до часткового припинення зобов'язань (як приклад шляхом виключення окремих зобов'язань із договору, виключення деяких умов виконання договору тощо). Звертається увага, що у разі зміни договору за істотних обставин змінюватись можуть будь-які умови договору – як істотні, так і неістотні.

Варто звернути увагу, що чітке визначення моменту змінення зобов'язань сторін договору має велике значення. Зазначене врегульовано положеннями ч. 3 ст. 653 ЦК України, відповідно до якого моментом змінення зобов'язань сторін за договором є момент досягнення сторонами домовленості про зміну договору, за умови якщо цим договором не обумовлено характер його змі-

ни. Аналізуючи положення ст. ст. 639, 654 ЦК України, можна зробити висновок про те, що момент надання угоди сторін, які дійшли взаємної згоди та досягли відповідних домовленостей, відповідної форми й буде вважатися моментом зміни зобов'язань сторін за договором. При цьому зазначена угода щодо зміни договору за істотних обставин буде сама вважатися договором, а отже, на процес укладання такої угоди – договору будуть розповсюджуватись усі правила укладення договору, врегульовані положеннями законодавства України [6, с. 44].

Відповідно до положень ч. 5 ст. 653 ЦК України питання щодо того, чи є порушення істотним чи ні, вирішується відповідно до правил ст. 651 ЦК України. У разі, коли порушення умов договору однією із сторін буде визнано істотним і договір буде змінено, інша сторона має право вимагати від опонента відшкодування шкоди, завданої зміною договору [3].

Відшкодування є мірою відповідальності, тому відповідно до ст. 614 ЦК України особа, що винна в порушенні договору, звільняється від відшкодування, якщо доведе, що такі зміни або розірвання сталось не з її вини, а внаслідок настання істотних обставин.

Чинним законодавством встановлюється загальне правило щодо наслідків зміни або розірвання договорів, якими є повернення сторін у первісний стан. Саме це є відповідним способом захисту особи від порушення її права й адекватною мірою правового реагування на це.

Сам факт зміни або розірвання договору у зв'язку з істотними змінами обставин вимагає застосування певних наслідків [12, с. 19]. Тобто встановлення факту розірвання договору є засобом для застосування наслідків, передбачуваних ЦК України, – повернення сторін у первісний стан.

Правова форма зміни або розірвання договору застосовується лише до тих зобов'язань, строк виконання яких до моменту розірвання договору не настав

і щодо яких ще не припинено триваюче виконання [6, с. 45].

Умови, викладені у відповідних договорах, є обов'язковими для виконання сторонами. Наприклад, орендодавець надає торговельне місце, а підприємець сплачує ринковий збір за надане місце. Невиконання однією із сторін зобов'язань може бути підставою для розірвання договору, а, відповідно, і для позбавлення торговельного місця, якщо зобов'язання не виконує орендар торговельного місця. Тобто йдеться про припинення зобов'язань, узятих на себе сторонами договору на майбутнє. Вони припиняються в повному обсязі фактом розірвання договору.

У разі зміни договору зобов'язання сторін зберігаються та продовжують існувати, проте у зміненому вигляді. Зміна зобов'язань може означати як, власне, зміну відповідно до змінених умов договору щодо предмета, строків виконання, місця виконання тощо, так і частково їх припинення, наприклад, у разі виключення з договору тих або інших умов. Змінюватися можуть будь-які умови договору: як істотні, так і не істотні. Наприклад, якщо сторони за договором постачання змінюють умови договору щодо строків поставки, ціни, асортименту товару, що поставляється, то відповідним способом міняються і їхні зобов'язання.

Розірвання договору є юридичним фактом, який тягне за собою певні наслідки. Він тягне за собою припинення на майбутнє зобов'язальних правовідносин, які виникли з договору, та всіх взаємних прав і обов'язків, які становлять його зміст. Інакше кажучи, у разі розірвання договору зобов'язання сторін, що витікали з цього договору, перестають існувати взагалі [6, с. 43]. Вони припиняються в повному обсязі фактом розірвання договору. Тому з розірванням договору пов'язується й право сторін припинити подальше виконання таких зобов'язань і відмовитися від подальшого прийняття виконання їхнього контрагента. Отже, з моменту розірвання договору відпадає і відповідальність за наступне невиконання.

Велике значення має чітке визначення моменту, з якого зобов'язання сторін вважаються зміненими або скасованими. Відповідно до положень ч. 3 ст. 653 ЦК України таким моментом визнається момент досягнення сторонами за договором домовленості про зміну або розірвання цього договору, якщо інше не встановлено договором або не обумовлено характером його змін. Аналіз зазначеного в контексті положень ст. ст. 654, 639 ЦК України дає змогу зробити висновок про те, що моментом зміни або припинення зобов'язання сторін за договором є момент надання угоди про це необхідної форми.

У разі, коли зміна або розірвання договору відбувається за згодою сторін договору, то договір вважається зміненим або розірваним саме з моменту досягнення сторонами договору домовленості про це (ч. 3 ст. 653 ЦК України). За загальним правилом зміна або розірвання договору у зв'язку з істотними обставинами має вчинятися в такій самій формі, що й договору, який змінюється чи розривається. Виняток із цього встановлюється договором або законом чи впливає із звичаїв ділового обороту (ст. 654 ЦК України).

Також необхідно брати до уваги, що угода щодо зміни або розірвання договору сама є договором, тому на процес його укладення розповсюджуються всі правила, які передбачені положеннями законодавства щодо договорів. Як і будь-який договір, угода щодо розірвання або зміни договору може проходити стадії оферти й акцепту. У цьому разі моментом укладення угоди та, відповідно, моментом зміни або розірвання договору буде момент отримання особою, яка зробила пропозицію щодо зміни або розірвання договору, відповіді про згоду з цією пропозицією іншої сторони [6, с. 44].

Згідно з ч. 5 ст. 653 ЦК України питання щодо того, чи є порушення істотним чи ні, вирішується відповідно до правил ст. 651 ЦК України. У разі, коли порушення умов договору однією

із сторін буде визнано істотним і договір буде змінено або розірвано, інша сторона має право вимагати від опонента відшкодування шкоди, завданої змінюю або розірванням договору.

Відшкодування є мірою відповідальності, тому відповідно до ст. 614 ЦК України особа, що винна в порушенні договору, звільняється від відшкодування, якщо доведе, що такі зміни або розірвання сталось не з її вини.

Наприклад, ст. ст. 666, 672, 678, 684 ЦК України передбачено правові наслідки порушення суттєвих умов договору купівлі-продажу.

Зокрема, якщо продавець не передає покупцеві приналежності товару та документи, що стосуються товару та підлягають переданню разом із ним відповідно до договору купівлі-продажу або актів цивільного законодавства, покупець має право встановити розумний строк для їх передачі або відмовитись від договору.

Подібні наслідки настають і під час порушення умов договору щодо кількості, якості, асортименту товару та інших порушень суттєвих умов договору.

У зв'язку з цим постає проблема, що коли, передбачаючи правові наслідки передання товару неналежної якості, не у встановлений термін, не відповідного асортименту тощо, законодавець встановив, що під час порушення істотних умов договору покупець має право за своїм вибором відмовитись від договору та вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми. На жаль, законодавець не розкриває суті терміна «відмови від договору» [6, с. 44].

Окрім зміни або розірвання договору за згодою сторін, законом передбачено зміну або розірвання договору за рішенням суду. Якщо зміна чи розірвання договору відбувається в судовому порядку, останній вважається зміненим або розірваним із моменту набрання рішенням суду законної сили (ч. 3 ст. 653 ЦК України). Момент, з якого судове рішення набирає законної сили, визначається процесуальним законом [10, с. 32–35].

Рішення суду про зміну або розірвання договору може бути винесено судом загальної юрисдикції, господарським судом або третейським судом. Про місце розгляду спорів, як правило, питання врегульовується вже на стадії підготовки до укладення договору.

Якщо за цивільним законодавством радянських часів розгляд спорів між господарюючими суб'єктами допускався лише арбітражним судом, то за новим законодавством України сторони можуть на власний розсуд обирати суд, який буде розглядати спір, з урахуванням принципу територіальності й підсудності.

Проте досить часто трапляються випадки, коли до початку судового розгляду або у процесі такого розгляду спорів щодо зміни або розірвання договору сторони доходять згоди про укладення мирової угоди.

Якщо розірвання договору відбувається у разі односторонньої відмови від нього, останній вважається розірваним із моменту одержання іншою стороною повідомлення про відмову від договору [8, с. 658].

Тож майже в усіх випадках рішення про зміну або розірвання договору діє на майбутнє, а тому сторони за договором не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни чи розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 4 ст. 653 ЦК України) [3].

ЦК України передбачає майнові наслідки зміни чи розірвання договору залежно від того, на якій підставі це відбулося. Якщо договір був змінений або розірваний у зв'язку з істотним його порушенням однією із сторін договору, друга сторона договору може вимагати відшкодування збитків, завданих такою змінюю чи розірванням (ч. 5 ст. 653 ЦК України).

У разі розірвання договору внаслідок істотної зміни обставин суд на вимогу будь-якої із сторін визначає наслідки, зважаючи на необхідність справедливо розподілу між сторонами витрат,

понесених ними у зв'язку з виконанням цього договору [8, с. 653].

Наприклад, під час розгляду позову про розірвання договору купівлі-продажу через порушення суттєвих умов договору з вини продавця позивач має повне право вимагати стягнення з відповідача збитків, які були понесені позивачем у зв'язку з транспортуванням, обладнанням, завантаженням-розвантаженням придбаного товару.

Крім того, позивач має право на стягнення з позивача моральної шкоди як компенсації за втрату здоров'я у зв'язку із хвилюваннями, які було йому завдано порушенням його законних прав та інтересів.

Ключові слова: договір, зміна договору, розірвання договору, істотна зміна обставини, сторони договору.

У запропонованій статті надається загальна характеристика правових наслідків зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин. При цьому наголошується, що зміна зобов'язань за договором у зв'язку з істотними обставинами може призвести до зміни умов виконання договору, зміни щодо предмета договору, зміни строків виконання зобов'язань, зміни місця виконання договору тощо. Звертається увага, що у разі зміни договору за істотних обставин змінюватись можуть будь-які умови договору – як істотні, так і не істотні. Зроблено висновок про те, що момент надання угоди сторін, які дійшли взаємної згоди та досягли відповідних домовленостей, відповідної форми й буде вважатися моментом зміни зобов'язань сторін за договором.

Розірвання договору є юридичним фактом, який тягне за собою певні наслідки. Він тягне за собою припинення на майбутнє зобов'язальних правовідносин, які виникли з договору, та всіх взаємних прав й обов'язків, які становлять його зміст. У разі зміни договору зобов'язання

сторін зберігаються та продовжують існувати, проте у зміненому вигляді.

В пропонуваній статті дається загальна характеристика правових наслідків зміни або розірвання договору в зв'язку з істотним змінюванням обставин. При цьому зазначається, що зміна зобов'язань по договору в зв'язку з істотними обставинами може призвести до зміни умов виконання договору, зміни щодо предмета договору, зміни строків виконання зобов'язань, зміни місця виконання договору. Звертається увага, що при зміні договору по істотним обставинам змінюватись можуть будь-які умови договору – як істотні, так і не істотні.

Зроблено висновок про те, що момент надання угоди сторін, які дійшли взаємної згоди та досягли відповідних домовленостей, відповідної форми й буде вважатися моментом зміни зобов'язань сторін за договором.

Розірвання договору є юридичним фактом, який тягне за собою певні наслідки. Він тягне за собою припинення на майбутнє зобов'язальних правовідносин, які виникли з договору, та всіх взаємних прав й обов'язків, які становлять його зміст. У разі зміни договору зобов'язання сторін зберігаються та продовжують існувати, проте у зміненому вигляді.

The proposed article gives a General description of the legal consequences of change or termination of the contract in connection with a significant change of circumstances. It is noted that the change of obligations under the contract due to material circumstances may lead to a change in the terms of the contract, changes regarding the subject

of the contract, changes in the terms of performance, changes in the place of performance of the contract. Notice that when you change the agreement of facts, change any terms of the agreement as significant and not significant.

It is concluded that the time of providing the agreement of the parties who have reached mutual agreement and reached the appropriate agreements, the appropriate form and will be considered the moment of change of obligations of the parties under the contract.

Termination of the contract is a legal fact that entails certain consequences. It entails the termination of the future legal relations arising from the contract, and all mutual rights and obligations that make up its content. When changing the contract, the obligations of the parties remain and continue to exist, but in a modified form.

Література

1. Конституція України: станом на 1 вересня 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: «Право», 2016. 82 с.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45–46. Ст. 356.
3. Цивільний кодекс України: наук.-практ. коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / За ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків, 2010. Т. 1: Загальні положення. 320 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня

2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

5. Бородовський С.О. Деякі особливості сучасного правового регулювання укладення, зміни і розірвання цивільно-правового договору. Юридична Україна. 2005. № 2. С. 22–27.

6. Бородовський С.О. Окремі питання зміни і розірвання договору в Цивільному праві України. Право України. 2005. № 3. С. 44–45.

7. Вавженчук С.Я. Договірне право: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2011. 584 с.

8. Гражданский кодекс Украины. Комментарии под редакцией Е.О. Харитоновой: в 2 т. Харьков: «Одиссей». 2004. С. 658, 653.

9. Міхно О.І. Поняття та види підстав припинення цивільно-правового договору. Право України. 2004. № 5. С. 136.

10. Полякова О.О. Розірвання договору за рішенням суду. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 3. С. 32–35.

11. Ромащенко І.О. Зміна та припинення цивільного правовідношення як способи захисту цивільних прав. К.: «Алерта», 2016. 242 с.

12. Спасибо-Фатеева. І.В. Проблемні аспекти недійсних право чинів. Економіка. Фінанси. Право. 2002. № 7. С. 19.

13. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: «Истина», 2007. 817 с.

14. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини: навч. посібник. К.: «Истина», 2008. 304 с.

15. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / За ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. Харків: ТОВ «Одиссей», 2008. Т. 1. 832 с.

16. Цивільне право України (традиції і новації): монографія / За ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2010. 700 с.